

- BEZECZKY GÁBOR 1990 A jelentésteremtő metafora. Helikon: 379–89.
- BLOOM, EDWARD A., PHILBRICK, CHARLES H., BLISTEIN, ELMER M. 1979 The Order of Poetry. An Introduction. Bobbs-Merril Educational Publishing. Indianapolis.
- DUBOIS, JACQUES et al. 1970 Rhétorique générale. Larousse. Paris.
- FÓNAGY IVÁN 1975 Hasonlat. Világirodalmi lexikon. (Főszerk.: KIRÁLY ISTVÁN.) Akadémiai. Bp.
- GENETTE, GÉRARD 1977 A leszűkült retorika. Ford.: VIGH ÁRPÁD. Helikon: 60–71.
- KEMÉNY GÁBOR
- 1986 A nyelvi kép mibenléte és befogadásának mechanizmusa az újabb stilisztikai elméletek tükrében. Nyelvtudományi Közlemények 88: 39–87.
- 1993 Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról. Balassi Kiadó. Bp.
- KIRÁLY ISTVÁN 1982 Intés az őrzőkhöz. Ady Endre költészete a világháború éveiben. 1914–1918. Szépirodalmi. Bp.
- KOCSÁNY PIROSKA 1981 Jelentéstan és metafora. Magyar Nyelv LXXVII, 59–72.
- NEMES NAGY ÁGNES
- 1977 Csillagszemű. In: Nemes Nagy 1982. 7–17.
- 1978 A költői kép. In: Nemes Nagy 1982. 18–93.
- 1982 Metszetek. Esszék, tanulmányok. Magvető. Bp.
- PREMINGER, ALEX (ed.) 1972⁵ Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. Princeton. New Jersey. Princeton University Press.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1965 Babits Mihály költői nyelve. Akadémiai. Bp.
- TÖRÖK GÁBOR 1968 A líra: logika. (József Attila költői nyelve.) Magvető – Tiszatáj. Bp.
- VIGH ÁRPÁD 1981 Retorika és történelem. Gondolat. Bp.
- ZALABAI ZSIGMOND 1986² Tűnődés a trópusokon. Szépirodalmi. Bp.

FODOR KATALIN

„nam irtom ulion sepen cioc hodi tutom” (Egy moldvai csángó asszony helyesírásáról)

Az utóbbi néhány esztendőben a csángók nyelvhasználatáról, a csángó népcsoport helyzetéről a korábbi időszakhoz képest sok publikáció látott napvilágot, a csángók sajátos körülményei, a többi magyar nyelvet beszélő közösségtől eltérő jellegzetességek felkeltették irántuk az érdeklődést. Ugyanakkor egészen a legutóbbi időkig a csángó nyelvjárásról mint a legarchaikusabb, lényegében csak szóbeliségben élő magyar területi nyelvváltozatról esett szó. A csángó írásbeliség létével, egészen különleges sajátosságával csak a legutóbbi esztendőkből kezdtek foglalkozni. A l e h e t s é g e s

csángó írásbeliség gondolatát újabban nyilvánvalóan Lakatos Demeter verseinek megjelentetése vetette fel (Csángó strófák. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 26. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY. 1986; Csángó strófák. Bern, 1988; Búcsú az ifjúságtól. Budapest, 1992). A köztudatban lényegében Lakatos Demeter az egyetlen kiemelkedő csángó személyiség, akinek nyelvhasználata reprezentálhatja a moldvai csángó népcsoport anyanyelvi írásbeliségét is. Lakatos írásbeliségét SZABÓ T. ADÁM vizsgálta (A csángók nyelve és helyesírása Lakatos Demeter szövegeinek tükrében. In: „Mégfog vala apóm szokcor kezemtül...” Bp. 1993, 63–70). A csángó költő helyesírását ugyanakkor nyilvánvalóan befolyásolta, hogy ha autodidakta módon is, de tanult magyarul írni-olvasni, volt kapcsolata magyar értelmiségiekkel, tudatosan törekedett minél teljesebb magyar nyelvtudás megszerzésére.

Az ún. „népi írásbeliséget” leginkább a levelek, személyes feljegyzések, énekeskönyvek stb. képviselik. Meg is jelent néhány szövegközlés és elemzés, elsősorban a hangjelölés, kisebb részben a helyesírás kérdéseiről (II. J. DOMOKOS PÁL PÉTER: Mai csángó nyelvjárásban írt levelek és versek. MNy. LIV, 564–74; KÓS KÁROLY: A csángó írásrendszerről. Néprajzi Látóhatár III. 1-2, 283–98; D. MÁTAI MÁRIA: „A magyar nyelvet írni kezdik”. A hangjelölés nehézségei a csángómagyar levelekben. MNy. LXXXVIII, 56–72.)

Jómagam személyes kapcsolat révén kerültem közel a csángó írásbeliség kérdéséhez. 1990 óta több nekem címzett magánlevelet kaptam moldvai ismerősömtől, P. K. klézsei születésű, bogdánfalvi illetőségű csángó asszonytól. Ahhoz, hogy a kapott levelekre válaszolni tudjak, magamnak is meg kellett tanulnom „csángóul” írni-olvasni, de bizony ez a mai napig sem sikerül tökéletesen, a címzett szerint nemcsak nekem okoz gondot az ő leveleinek olvasása, hasonlóan próbára tevő feladat az én leveleim „lefordítása” is.

A csángó szövegek olvasásának fő megnehezítője, a legfeltűnőbb sajátosság a hangjelölés latinossága, azaz a latinra épülő román írásrendszer alkalmazása a mai csángó beszélt nyelv rögzítésére. A régi magyar nyelvű szövegek, a nyelvemlékek, a kódexek helyesírásához éppen az közelíti ezt a jelölési rendszert, hogy mindkettő egy latin-latinos írásrendszert próbál a beszélt magyar nyelvvel összhangba hozni, több-kevesebb sikerrel. Bár nagyon nagy különbségek vannak e mai csángó írásbeliség és a korai magyar írott nyelv között, két közös vonásuk nyilvánvaló: mindkettő küszködik a szükségnél szűkösebb jelkészlettel (pl. a palatális labiális magánhangzójelek vagy az időtartam-különbségek jeleinek hiányával), ill. mindkettő domináns elve a fonetikusság, vagyis a kiejtés irányító szerepe.

Az alábbiakban P. K. helyesírásának néhány jellegzetességéről szólok csupán jelzésszerűen, s nem annyira a hangjelölési sajátosságokra, inkább

arra a helyesírási gyakorlatra kívánom felhívni a figyelmet, amelynek irányító elve épp az említett kiejtéselvvűség.

K. soha nem tanult magyarul írni-olvasni, román iskolába járt, ahol négy osztályt végzett. Klézsén született, férjhezmeneteléig ott élt, majd Bogdánfalvára, déli csángó környezetbe került. Néhányszor eljutott hozzá magyar nyelvű könyv, sajtótermék, de hamar feladta a kísérletezést, hogy elolvassa azokat. Azóta többször járt Magyarországon, de írni-olvasni „magyarul” nem tanult meg, ugyanakkor helyesírásában bizonyos következetesség, rendszerszerűség alakult ki.

Első próbálkozásaihoz képest csökkent az esetlegesség írásában – mivel csupán (egyébként kiváló) hallására van utalva, egyértelmű, hogy eléggé tudatosan igyekezett bizonyos grammatikai törvényszerűségeket felfedezni a magyar nyelvben.

Alábbi példáim két problematikus helyesírási kérdéscsoporthoz kapcsolódnak: egyrészt a hasonulásos jelenségek, másrészt az egybeírás-különírás kérdéséhez.

1. A kiejtéselvvűség érvényesülése azt eredményezi, hogy K. írásában dominál a jelölt részleges hasonulás, összeolvadás, mint ahogy tapasztaljuk azt a magyarul írni-olvasni tanult, de nem tudatos helyesíróknál is: az ‘aszt’ nála mindig *ošt*, a ‘feresztgetett’ *fereszgatet*, ‘veresbe’ helyett *verejba* (j = zs), *sirote* (= *siroce*) ‘(meg)siratsz-e’ helyett olvasható. Ugyanaz a szó két egymás után következő sorban másképp szerepel, az első adatban zöngésség szerinti részleges hasonulás, a másodikban viszont kiesés következik be: *arazbe* ‘eressz be’, ill. *nam araslac* ‘nem eresztlek’. Ugyanakkor kivételekkel is találkozunk: *checha* ‘kékbe’, *šiuurušba* ‘sűrűsbe’. Szóhatáron, de beszédszakaszon belül már kiegyenlítettebb a helyesírás, ritkább a hasonulás jelölése, bár vannak ilyen példák is: *tolpic fatacheba* ‘talpig feketébe’, *otfel* ‘add fel’. Gyakoribb a helyesírás szerinti alak: *sep zuld ag* ‘szép zöld ág’, *veres ghunea* ‘véres gúnya’.

2. Az egybeírás-különírásban a következő szabályszerűség figyelhető meg a szövegekben:

a) Az igekötős ige mindig két szó: *al mentam* ‘elmentem’, *fel niut* ‘fenőtt’, *odo mena* ‘odamene’, *fel vate* ‘felveté’.

Egy-két kivételtől eltekintve viszont (*fachedel la* ‘feküdjél le’) a hátravetett igekötő hozzátapad az igehez: *nijmac* ‘nyisd meg’, *califel* ‘kelj fel’, *arazbe* ‘eressz be’.

b) A határozott névelő magánhangzóval kezdődő szavakhoz mindig hozzátapad, ill. a névelő kettéválik: a hangsúlytalan *a* után a szó *z*-vel kezdődik: *o zardiuba* ‘az erdőbe’, *o zaghesnac* ‘az egésznek’, *a zui astandiu* ‘az új esztendő’. E jelenség gyakori nyelvjárásainkban, írásos megjelenése – leg-

alábbis ilyen rendszerességgel – kevésbé. A *z* tapadása olyan erős lehet, hogy kivételesen előfordul *a* nélkül is, csak így, egy dal címében: *zarvo liani* '(a)z árva lány'. Kötött szövegben az *a* általában az előző szóhoz tapad: *mindo zaghes vilag* 'mind az egész világ'.

c) Az *és*, *s* kötőszavak sem önálló elemek ebben a rendszerben: *šot* 's ott', *šo faiba* 's a fejibe'. Az *is* már gyakrabban válik külön, bár egybeírt alakokkal is találkozunk: *fel is calec* 'fel is kelék', *saratium is vutal* 'szeretóm is voltál', de: *catiutis* 'kettőt is', *inghemetis* 'engemet is'.

d) Az összetett igealakok, a múlt, ill. a jövő idő általában egy szóként szerepelnek: *saratedles* 'szeretőd lesz', *ertedles* 'érted lesz', *tiltotovut* 'tiltotta volt', bár néhány ellenpéldát is találunk a szövegekben: *casareg volo* 'kesereg vala' (karácsonyi köszöntőben, tehát archaikus szövegben). A feltételes módú igealakokat azonban már általában nem írja egybe: *ferezgatet lena* 'fűrösztgetett lenne'.

e) Az *-e* kérdőszó sohasem áll külön vagy kötőjellel írva, bár ez a helyesírási sajátosság iskolázatlanabb személyeknél általában jellemző Magyarországon is: *sidmale* 'szidnál-e', *deasolse* 'gyászolsz-e', *eotoche* 'jöttök-e'.

f) A szóösszetételek, szószerkezetek írásánál K. inkább a különírást választja. Az egy-két kivétel lehet csak a véletlen műve is (*malagvizba* 'meleg vízbe', de a következő sorban már: *foru vizba* 'forró vízbe'), ill. kötött szövegben a versritmus érvényesülése kapcsol össze szorosabban egy-egy szintagmát, ill. az összetétel tagjait (vö. BARTÓK: Szótaghatárok ingadozása énekelt szövegben. NytudÉrt. 58. sz. 218–23.)

Inkább jellemzőek az ilyen alakok: *edi foro* 'egyforma', *bic fat* 'bikkfát', *zedes onio* '(a)z édesanyja', *cera fa* 'cserfa'.

A felsorolt példák csupán ízelítőt tudtak nyújtani a gazdag anyagból. Talán azért lehet különösen érdekes számunkra ez a helyesírás, mert abban csak a szövegek írójának „nyelvérzéke” határozza meg, milyen elemek tartoznak össze, s így egybeírandók, ill. melyek azok a „kiegészítő” elemek, amelyek nem önállóak, nem jelenhetnek meg külön szóként írva. Egy egyszerű asszony levelei így segítségünkre lehetnek az ösztönös nyelvhasználat mélyebb megismerésében.